

Tita Mikulaš

Diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Moderna i suvremena povijest
(19. i 20. stoljeće)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Intervju s profesorom Nebojšom Blanušom

Nebojša Blanuša

(foto: Žarko Bašić – <https://www.portalnovosti.com/wp-content/uploads/2025/05/Intervju-Blanusa.jpg>)

Intervju s profesorom Nebojšom Blanušom

O prof. dr. sc. Nebojši Blanuši:

Nebojša Blanuša rođen je u Vukovaru 1974. godine, diplomirao je psihologiju u Zagrebu 1999. godine te magistrirao politologiju 2004. godine. Temom *Uloga teorija zavjera u konstrukciji političke zbilje u Hrvatskoj: analiza političkog diskursa 1980. – 2007. godine* doktorirao je 2009. godine. Trenutačno je redovni profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, gdje predaje nekoliko kolegija, kao što su *Politička psihologija*, *Socijalna psihologija* te *Kulturalna trauma i politike pamćenja*. U svojem znanstvenom angažmanu bavi se političkom psihologijom, čime objedinjuje dva pravca svojega školovanja, fokusirajući se od svojeg doktorskog rada na teorije zavjera i njihovu poziciju u društveno-političkim diskursima.

***Imate dvostruko zvanje kao politolog i psiholog i predajete na FPZG-u.
Možete li nam opisati kako je izgledao Vaš znanstveni put?***

Ta se priča može ispričati na više načina. Prvenstveno kroz formalni opis, naime u znanstvenom smislu, ja sam magistrirao na politologiji s temom *Povijesna svijest mladih u Europi i Hrvatskoj*. Riječ je o svojevrsnom nastavku projekta koji je prvotno proveden 1995. godine u tridesetak europskih zemalja, a sudjelovalo je i nekoliko zemalja s Bliskog istoka. Samo istraživanje bilo je potaknuto pitanjem može li se utvrditi i zatim razvijati zajednička povijesna i kulturna osnova za uspostavu europskog pamćenja kao baze za daljnje integracije. Taj su projekt tada vodili povjesničari i pedagozi iz Njemačke. To sam istraživanje replicirao u Hrvatskoj 2001. godine i komparirao rezultate s onim koje je provedeno prvi puta 1995. godine, ali tada nije obuhvaćalo područja koja su tada bila okupirana, Krajinu i Hrvatsko Podunavlje, pa smo ih u istraživanju 2001. uključili kako bismo usporedili mlade različitih etničkih pripadnosti u reintegriranim područjima. To je bio prvi znanstveni rad koji sam objavio. Za doktorsko istraživanje postupno je sazrijevala ideja proučavanja teorije zavjere koja je, po momu sudu, tada bila istraživana na nedovoljno znanstveni način. Nakon znanstvenog magisterija, od 2005. do 2009. tom sam se temom intenzivno bavio za doktorat. No, druga je priča kako sam došao na fakultet i drugi način da se ispriča kako sam ozbiljnije ušao u društvenu znanost.

Oduvijek sam imao afinitet prema socijalnoj i političkoj psihologiji, a na Filozofskom se fakultetu tada nije predavala politička psihologija te je bila još uvijek jedno nedorečeno, ali dosta široko interdisciplinarno područje. Za svoj diplomski rad u to sam područje ušao preko istraživanja odnosa autoritarnosti psihološke reaktivnosti. Teorija psihološke reaktivnosti ima veze s doživljajem slobode, ona kaže da kada ljudima na različite načine ograničite slobodu oni će je pokušati spontano ponovno zadobiti, na razini svakodnevnih aktivnosti. Mene je zanimalo ima li to veze s autoritarnošću, hoće li oni koji su autoritarni manje žudjeti za tom slobodom. Dodatni je problem da je tada bila sasvim suprotna situacija s literaturom nego što je danas, literatura je bila puno manje dostupna. To je bila 1998. godina, Hrvatska se još uvijek oporavljala od rata, imala je prešutne sankcije međunarodne zajednice zbog rata u BiH. Ja sam se ovdje na fakultetu pojavio negdje u studenom 1998. godine jer sam znao da postoji jedna jedina knjiga o psihološkoj reaktivnosti koja se nalazi ovdje, na Fakultetu političkih znanosti. Tada su se još koristili katalozi, a ja sam sjedio u predsoblju knjižnice i kopao po katalozima. Nakon nekog vremena pojavio se jedan gospodin u srednjim pedesetim godinama, visok, stamen, poznate face i prišao mi je rekavši: „Kolega, Vi ste sa psihologije? Knjižničarka mi je rekla da ste tu, što radite?” i tako smo procaskali desetak minuta. Nakon nekog vremena pitao me bih li volio raditi ovdje, a ja sam, naravno, ostao šokiran u tom trenutku. Kada sam se povratio iz šoka, rekao sam mu da moram prvo diplomirati i da ću mu se javiti. To je bio profesor Ivan Šiber. Diplomirao sam u ožujku 1999. te sam, na svoje čudo, dobio posao u jednoj privatnoj tvrtki pet dana nakon što sam diplomirao, ali mi vrug nije dao mira te sam otišao porazgovarati sa svojim mentorom na Filozofskom fakultetu, profesorom Slavkom Kljaićem i ispričao mu o zanimljivom susretu na Fakultetu političkih znanosti. Na to mi je odgovorio kako je on njemu rekao da sam ja savršena osoba za njega, i ponovno sam ostao šokiran shvativši da tu postoji nekakva zavjera, tj. da su Šiber i Kljaić u međuvremenu bili u neka-

kvom dosluhu. Ništa mi drugo nije preostalo nego javiti se Šiberu i tako sam ja došao ovdje kada se otvorilo radno mjesto znanstvenog novaka čime sam zaposlen ovdje od 2000. godine, sad već 25 godina.

Što vas je privuklo proučavanju teorija zavjera? Zašto su one važne i koji su čimbenici koji utječu na njihovo kreiranje?

Teorije zavjere jedan su oblik spoznajnog mapiranja. Iz ovog kuta iz kojeg ja to promatram, političke psihologije i politologije, to je spoznajno mapiranje političkoga polja, odnosa, dinamike odnosa među akterima u nekoj političkoj zajednici. To su teorije o tome kako funkcionira moć, sklone antropomorfiziranju različitih političkih procesa, također i procesa koji su kompleksni i uvelike anonimni. Na neki način ih reducira, ali ne nužno netočno. Teorije zavjera u tom su smislu laičke teorije moći. Riječ je o manje ili više popularnim interpretacijama o tome kako funkcioniraju politički akteri, kao i o njima pripisanoj odgovornosti i kauzalnosti političkih procesa. Međutim, teorije zavjera se do 2000-ih nisu proučavale na takav način. One su koncept u društvenim znanostima zapravo preuzete iz prava i odnos prema njima bio je značajno uvjetovan, kroz 20. stoljeće, usponom totalitarnih poredaka. Ako pogledate najjemenitnije autore koji su se njima bavili kroz 20. stoljeće, kao što su Harold Lasswell, jedan od značajnih osoba u polju politologije i političke psihologije, zatim Richard Hofstadter, jedan od poznatijih povjesničara liberalnog usmjerenja, Karl Popper, zatim Frankfurtska škola, svi su oni gledali na teorije zavjera kroz patologizacijsku optiku koja je ukazivala na probleme i stranputice kojima se iz demokracije može ući u totalitarizam. Način na koji su oni to promatrali jest legitiman i, na primjer, Trump te jačanje iliberalizma mogu se promatrati na takav način. Veliki broj neopravdanih teorija zavjere može dovesti do afektivne polarizacije koju danas vidimo i do procesa koji podsjećaju na one pri uspostavljanju Trećega Reicha. Najjednostavnije rečeno, nacisti su vjerovali u teoriju zavjere o uspostavljanju židovske svjetske vlasti, a to je teorija koja je postojala i ranije, koja je uspostavljena kao dio modernog antisemitizma koji je višeslojan i izražen u notornom pamfletu *Protokoli sionskih mudraca*. Dakle, nacisti su vjerovali u istinitost *Protokola sionskih mudraca* i u tu su svrhu organizirali svoju zavjeru, a tu zavjeru mi danas poznajemo kao „Konačno rješenje“, odnosno Holokaust. Upravo to je ubitačni potencijal teorija zavjera kao „goriva“ za realizaciju najzlokobnijih aspekata ne samo desnog totalitarnog poretka nego i staljinizma sa svojim teorijama zavjera. Jedna je od poznatih teorija zavjera, koja je korištena u čistkama tridesetih, desničarsko-trockistička zavjera. Autori na Zapadu vidjeli su mogući put uništenja liberalno-demokratskoga poretka ako se vjeruje u teorije zavjera i zbog toga su cijelo vrijeme preporučivali da ih treba odagnati, da ne treba koristiti takav oblik mišljenja jer nas on može dovesti do potpune političke katastrofe. Moj je stav da su to reducirane teorijske naočale, reduciran teorijski pristup koji je izrastao iz tadašnjeg političkog konteksta i polariziranog bipolarnog međunarodnog poretka, a održavao se vrlo lako u kontekstu Hladnog rata.

Međutim, to nije jedini pristup teorijama zavjere, to je pristup koji se bavi samo jednom klasom teorija zavjera, onih neopravdanih. S druge stra-

ne, imate teoriju zavjere kao pravosudni termin i zavjeru kao pravni koncept koji se primjenjuje na kriminalno ponašanje već gotovo sedam stoljeća u anglo-saksonskom običajnome pravu. U zapisima iz 19. stoljeća koje sam našao u pravosudnim zapisnicima, upotrebljavala se u smislu da je tužitelj iznio teoriju zavjere isto kako je mogao iznijeti teoriju o ubojstvu, teoriju o prevari i sl. U pravu se, dakle, upotrebljava na neutralan način kao potencijalno objašnjenje događaja kojeg tužitelji trebaju dokazati, a obrana opovrgnuti. Ono je u pravosuđu vezano za neki kriminalni događaj, koji uključuje dvije ili više osoba koje su se udružile na vlastitu korist, a na štetu drugih ljudi i time povrijedili načelo društvenoga poretka. To je neutralna definicija teorije zavjere i, kada umjesto prijašnjeg pristupa uzmete ovaj i primijenite ga u analizi političkog diskursa, onda ćete vidjeti da su teorije zavjera zapravo puno prisutnije. Mi smo se s tim konceptom teorije zavjere suočili preko haškoga tribunala kroz pravni koncept udruženog zločinačkog poduhvata. Udruženi zločinački poduhvat zapravo je zavjera, nastao kao hibrid kontinentalnog i anglo-saksonskoga prava. Za svoj sam doktorat analizirao političke tjednike od 1980, od smrti Tita, do 2007. Za to sam razdoblje propitivao kakva je funkcija takvog tipa interpretacije u političkom spoznajnom mapiranju. Kada analizirate više takvih teorija zavjere i pitate se na koji način se one grupiraju ne samo kod političkih aktera nego i kroz stavove građana, to vam može dati uvid u to kakvi se oblici političkog polariziranja uspostavljaju i kako se te teorije zavjera oslanjaju na neke uobičajene strukturalne rascjepe u političkim zajednicama. Riječ je o emocionalno snažno nabijenim narativima koji često imaju u svojoj osnovi strah na kojem se uspostavljaju i artikuliraju politički odnosi između prijatelja i neprijatelja. Najrazvijenija teorija zavjere koja sadrži sve ove formalne elemente koja se pojavila u hrvatskom političkom diskursu jest govor predsjednika Tuđmana iz 1996. godine o crnim, žutim i zelenim vragovima. To je jedna potpuno razvijena teorija zavjere koja je promatrana kao imaginarij, susus hrvatskog suvremenog nacionalizma.

Ono što se može vidjeti u Hrvatskoj kada analizirate stavove građane u pogledu njihovog vjerovanja u lokalne teorije zavjera, jest da postoje dvije skupine, jedna je više vezana uz desni politički spektar, to je skupina teorija zavjera o unutarnjim i vanjskim neprijateljima, doživljava o neprijateljima domovine, odnosno organski shvaćenog političkog tijela. U nju pripada isto tako ova teorija o crnim, žutim i zelenim vragovima. A druga su skupina teorija zavjera one više povezane s liberalnim i socijaldemokratskim svjetonazorom. U ovoj skupini grupiraju se teorije o zarobljavanju države, o kriminalnom djelovanju aktera vlasti, naročito u 90-im godinama. Tu figurira opravdano kriminalno poimanje pretvorbe i privatizacije kao najkonsolidiranije teorije zavjera. U tu grupu također pripada i opravdana teorija zavjere o planu podjele BiH u Karađorđevu između Tuđmana i Miloševića o kojoj sam detaljnije pisao u nedavno objavljenom zborniku *Hrvatski birači: 30 godina političkog ponašanja i mišljenja*. U ovom slučaju imate Tuđmanove transkripte i izjave medijima iz 1990-ih koji pokazuju vrlo jasno da je dogovor postojao i da se to može podvesti pod zavjeru.

Ako se teorije zavjera koriste na ispravan način, tj. utemeljen na dokazima i ako se zapravo promatra iz pozicije demokratske države, građanske

kontrole političkih elita i zahtjeva za kvalitetnijim institucijama, kada se putem njih promatra politička zbilja na način kako to čine istraživački novinari kada otkrivaju različite skandale te onako kako se pojavljuju u pravosudnim postupcima koji utvrđuju odgovornost za udruživanje radi počinjenja kaznenoga djela, tada vidimo da teorija zavjere ima pozitivnu funkciju otkrivanja prijavoga rublja režima i njegovih aktera. Pitanje je kako ljude naučiti da na ispravan način konspiratorno misle, a to pitanje je za sada još neistraženo. Koje su to vještine koje imaju istraživački novinari, tužitelji, istražitelji, koje primjenjuju da bi otkrili neke potencijalne, odnosno stvarne zavjere? Tu postoji jedna uzrečica koju vrlo često koristim, a to je da Woodward i Bernstein nikada ne bi otkrili Watergate da su se ustezali od konspiratornog mišljenja, tj. ponašali onako kako preporučuju klasični autori, većina medija i veliki broj autora u ovom području.

Što mislite, kako će teorije zavjere utjecati na budućnost historiografije, s obzirom na to da smo utvrdili da one nemaju nužno negativan ili pozitivan predznak? Kako biste definirali odnos teorija zavjere i historiografije?

Ovisi kako će ih se koristiti. Ja mislim da bi ih historiografija mogla koristiti na više načina. Jedan način je, to ću reći kao nepovjesničar, recimo u pisanju povijesti mentaliteta ili pak u genealogijama ideoloških artikulacija. Također, mislim da bi povjesničari mogli koristiti takve interpretacije kao polazište za utvrđivanje na temelju povijesnih, historijskih tragova, jesu li se takve stvari dogodile ili ne, jer se uvijek pretpostavlja da je zavjera nešto što se događa iza kulisa, nešto tajno, a da bi se utvrdili tragovi, naročito nakon protoka vremena jest jedan vrlo težak, historiografski zadatak. Također, pitanje je koliko će u budućnosti povjesničari neosviješteno koristiti teoriju zavjere kao formu interpretacije u svojim radovima. Ako pogledamo naročito one historiografe koji su bili u službi nacionalizma na ovim prostorima, velika je većina ugradila teoriju zavjere kao implicitnu pretpostavku u svoje radove. O takvoj pojavi u Srbiji jako dobro govori knjiga Dubravke Stojanović, *Prošlost dolazi: promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021.*, gdje ona prepoznaje različite načine zloupotrebljavanja historiografije, pa i kroz teorije zavjera. Nešto što je uzimano u prethodnim vremenima kao dokaz mogućnosti zajedničkog života južnoslavenskih naroda, s novim je političkim i državnim okvirom postalo opravdanje za njegovu nemogućnost i interpretiralo se kao svojevrsna zavjera. Dakle, zbivanja u prošlosti interpretirala su se u tom neosviještenome konspiratornome ključu koji je sukladan hegemonijskim političkim narativima. To su oni historiografi koji su išli za time da je važnija funkcija povijesti uspostava kolektivnog nacionalnog identiteta i njegovo čuvanje u jednom mitološkom obliku, negoli kritičko propitivanje prošlosti, multiperspektivnost i sl. U tom smislu, cijela falanga povjesničara i dan danas zapravo radi protiv historiografije kao sredstva za odgajanje građanskih vrlina.

Mislite li da bi bilo manje teorija zavjera, onih s negativnim društvenim utjecajem, da se historiografija bavi obradom tema koje su na neki način tabuizirane ili manje obrađene?

Problem je opet kontekst u kojem su stasali određeni historiografi i koliko su bili spremni raditi kompromise s politikom, a protiv načela vlastite struke. Podsjeća me to na hajku protiv dodatka udžbenicima povijesti za Podunavlje, početkom 2000-ih, te kakve su sve probleme imali kolega Jakovina i kolegice Koren i Najbar-Agičić zbog toga i to prvenstveno od vlastitih kolega. Takve se hajke u demokratskom društvu ne bi trebale događati. Kritike bi trebale biti konstruktivne, otvarati rasprave o neuralgičnim točkama prošlosti, a ne stigmatizirati one koji se o tome usude pisati i onda ih nastojati isključiti iz zajednice ozbiljnih ljudi i interpretacija i uopće strukovnog mišljenja.

Kakav je odnos tzv. fact-checkinga i teorija zavjere danas? Gube li ljudi vjeru u stručnjake i politološku i povijesnu struku, kao što je to bilo tijekom COVID-a s liječnicima?

Što se samog *fact-checkinga* tiče, njime se teorije zavjera oblikuju uglavnom u ovome starome ključu, uz primjenu novih pojmova poput dezinformacija i misinformacija, na koje *fact-checkeri* upozoravaju i nastoje ih raskrinkati tj. pokazati njihovu netočnost. Naročito u ovome potpuno anarhičnom prostoru društvenih medija, njih se zbog toga ponekad doživljava kao cenzore, često od onih koji nastoje monetizirati širenje dezinformacija i neopravdanih teorija zavjera. Po mojem mišljenju *fact-checking* će u Europi i dalje imati svoju funkciju koliko god se to zapravo činilo kao borba s vjetrenjačama, ali kada ste u tom smislu dosljedna stručna manjina koja ukazuje na oblike manipulacije u medijima i na društvenim mrežama, ako ste dosljedni sebi, nakon nekog vremena početak će vas uvažavati u tom smislu, odnosno vašu poziciju doživljavati kao legitimnu. Poseban su problem ovdje nestabilni i nesigurni oblici financiranja od strane države i Europske unije, kojima bi ovi problemi trebali biti visoko na prioritetnoj listi, kao i prebacivanje ove problematike civilnom društvu u velikoj mjeri. Cijeli ovaj problem, posebice problematika gubitka povjerenja u znanost, dio je šireg konteksta. Neki bi nazvali to postmodernizmom, kao npr. Lyotard, tj. krizom hijerarhijskog uspostavljanja i prenošenja znanja, a to je samim time i kriza epistemičkih autoriteta. Tome su, dakako, pridonijeli jednim dijelom i sami znanstvenici, koji su ljudi od krvi i mesa i isto tako „zoon politikoni“ i ne mogu se izvući iz političkog konteksta. Samo je pitanje kakve su kompromise u tom smislu radili, ali i od kojih su vrijednosti polazili i u ime kojih vrijednosti djelovali, jer nisu sve vrijednosti jednako dobre ili loše. Kad govorimo o medicini koja je znatno povezana i ovisna o farmakologiji i farmakološkoj industriji, u svijetu su bili prisutni razni skandali i manipulacije i s rezultatima istraživanja i prije pandemije, što je otprije stvorilo nepovjerenje koje se dodatno pojačalo u vrijeme pandemije tj. potencijalne životne ugroženosti. Dakako, značajan udio u nepovjerenju rezultat je spoznaje da i u znanosti postoje neslaganja, čemu su doprinijele i ostrašćene rasprave među znanstvenicima. Kod nekih je to ljudi stvorilo generalno nepovjerenje prema znanstvenicima kao suučesnicima u zavjeri s političkim elitama. Kada se uspostavi jedna takva generalizirajuća interpretacija u kojoj se tvrdi da su „svi oni isti“, da su sve to strukture koje treba potaracati i uništiti, onda se nalazimo u problemu jer se strah pretvorio u politički motiviranu mržnju na

kojima profitiraju, kako vidimo, akteri iliberalizma i autoritarnosti, tobože u ime veće efikasnosti.

Nositelj ste kolegija Kulturalna trauma i politike pamćenja, radite u suradnji s profesorom Branimirom Jankovićem s Odsjeka za povijest i udrugama poput Documente – Centra za suočavanje s prošlošću, Inicijative mladih za ljudska prava i Srpskog Narodnog Vijeća. Koliko je važno da se ta tema obrađuje interdisciplinarno?

Izrazito! Trauma zapravo nije samo medicinski pojam, iako potječe iz medicine, ali naročito su od 90-ih godina pa nadalje uočene njezine mnogobrojne društvene dimenzije, ne samo u medicinskom i psihološkom smislu nego i traumatske posljedice koje su vezane primjerice uz ekonomske uvjete, političke odnose i kulturalne obrasce stvaranja smisla. Interpretacije traume mogu funkcionirati kao hegemonijski narativi o nekom kolektivnom identitetu uspostavljenom putem identifikacije sa žrtvama predaka, a onda se mogu koristiti kao opravdanje za buduće zločine. Takvih primjera ima na ovim prostorima od kasnih 80-ih i 90-ih koliko hoćete. Recimo, kada čitate *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti* iz 1986. godine, to je jedna izrazito razrađena teorija zavjere na 74 stranice teksta, koja se poziva na historijske traume, npr. genocida nad Srbima u NDH, a naslanjajući se na nju istovremeno konstruira traumu kolektivnog nacionalnog iskustva u SFRJ. Slične žrtvoslovne interpretacije pronalazimo i u Hrvatskoj i BiH, npr. narativ o Bleiburgu i eksploataciji naroda u vrijeme obje Jugoslavije i sl. Dakle, prošlost i često njezine pojednostavljene i mitološke interpretacije služile su i služe kao traumatsko gorivo za političku polarizaciju i za eskalaciju sukoba. Sve ono što se događalo, posebice u 1990-ima, možemo promatrati kao više trauma povezanih s raspadom države i političkog režima, ratova te društvenih promjena, eufemistički nazivanih tranzicijom, koje su ostavile mnogobrojne traumatske posljedice kako na kolektivnim, lokalnim, obiteljskim i osobnim razinama.

Kada bismo htjeli osnovati studij traume na Sveučilištu, morali bismo zapravo razmotriti njezine mnogobrojne dimenzije i pristupiti ovom fenomenu iz očista više disciplina. Njome se mogu baviti molekularni biolozi, genetičari koji, npr. istražuju epigenetičke promjene ljudi u traumatskim okolnostima i nakon njih. Zatim nam o ovom fenomenu mnogo toga mogu reći klinički psiholozi, socijalni psiholozi, sociolozi, antropolozi, povjesničari, teoretičari književnosti i umjetnosti. Svi oni imaju svoje mjesto u razumijevanju šire slike traume u smislu uvjeta njezina nastanka, pojavnosti, a isto tako i posljedica, naročito političkih, za koje vidimo da mogu biti dosta dugog trajanja i znatno nadilaziti osobno iskustvo. Zato je bitno proučavati je interdisciplinarno i intersektorski, horizontalnim povezivanjem na razini akademije, među različitim disciplinama i vertikalno s različitim dijelovima civilnog društva, posebice s onima koji se bave problematikom suočavanja s prošlošću, ali i s institucijama zaduženim za kulturu sjećanja. Uz postojeću suradnju, bilo bi dobro surađivati kroz terensku nastavu i s različitim institucijama na lokalnoj i na državnoj razini koje se bave politikom pamćenja. Uzmite samo načine i sadržaje mijenjanja naziva ulica od 90-ih ili npr. u zadnjih 150 godina, koji nam

pokazuju kako u velikoj mjeri politika pamćenja ima svoju funkciju i kako je transformirala, da tako kažemo, grad kao politički tekst. Kad promatrate grad kao tekst, tj. spomenute označiteljske prakse, onda možete vidjeti kakve se vrijednosti u takvim politikama promoviraju te kako se to odražava na ljudsku svakodnevicu.

Zašto je važno da se studenti na osobnoj razini upoznaju s tim tragičnim događajima kroz terensku nastavu?

Politike pamćenja u ovoj regiji obilježenoj iskustvima života u zajedničkoj državi, njezinog raspada i post-jugoslavenskim ratovima imaju izrazito naglašenu, sakraliziranu i mitologiziranu ulogu žrtve. Dakle, na svim stranama naglašen je narativ „mi smo žrtve agresije”, a takva predodžba i interpretacija onda najčešće uključuje potiskivanje znanja o zločinima na vlastitoj strani, počinjenima u ime vlastite nacije. Zbog temeljne ljudske korektnosti, poštenja i vrijednosti demokratske države, koja ne smije i ne može biti utemeljena na nepravdi i laži, treba priznati što smo mi ili naši preci učinili drugima, svatko sa svoje strane. Iz toga bi trebalo naučiti pouke ne samo o destruktivnostima i njihovim posljedicama koje bi trebalo spriječiti u budućnosti nego i razumjeti uvjete koji do njih dovode kako bismo ih na vrijeme prevenirali. To bi posebno snažno trebali promovirati oni koji se kunu u religijski utemeljenu etiku svojih kultura i nacionalnih identiteta, no vidimo da to često nije tako, niti je utkano u dominantne nacionalne narative, nego se religija zloupotrebljava u političke svrhe, posebice u konstruiranju slika neprijatelja. Vrlo je slična u tom pogledu politika pamćenja i u Hrvatskoj i u Srbiji i u BiH. Dakle, imate sakralizaciju vlastite žrtve i potiskivanje, derealizaciju nasilja prema drugima i njihovih trauma. To sve u klasičnoj nastavi u učionici ne možete vidjeti niti iskusiti, možda preko nekih službenih, ili neslužbenih izvora, ali je druga situacija kada dođete na mjesto traume i vidite koje su posljedice te traume na lokalnoj zajednici. A mnoge takve lokalne zajednice i mjesta trauma nisu komemorirani. One su zaboravljene i isključene iz javnog prostora, izvan kulturnog i političkog pamćenja i u tome je problem. Takva nas politika pamćenja vodi prema tome da netko u budućnosti ponovi grijeh, tj. zločine iz 90-ih godina, tj. da ne naučimo ništa iz traumatične povijesti na ovome području.

Interetnička dimenzija studentskog putovanja izrazito je bitna. Mislim da mladi zapravo danas nisu o ovoj tematici gotovo uopće informirani, žive blaženo u svojem prezentizmu malih ekrana ili su izloženi mitologizaciji bliške prošlosti u kojoj su oni drugi stereotipno prikazani. Kad se u zajedničkom obrazovnom procesu susretnete s tim drugima kao sličnim ljudima vama samima, onda se stereotipi raspadaju i osnažuju se uvidi kako su hegemonijski uspostavljeni identiteti u velikoj mjeri manipulacije. Dakle, jedan od problema je način na koji se povijest predaje u osnovnim i srednjim školama u kojima se ove teme površno prolaze ili preskaču zbog tobožnjeg manjka vremena. Također, današnji način života izrazito je prezentistički. Netko tko uživa u svojem *news feedu* na TikToku i na takav način potkrepljuje vlastiti mozak – iako ne kažem da to svi rade ni da to rade svi u tolikoj mjeri da ih to zaglupljuje – takva

vas svakodnevnica sprječava da kritički razmišljate o širem povijesnom i političkom kontekstu i vremenu, što je bitna vještina za demokratsko građanstvo.

Kad pričamo o traumi ili kulturi sjećanja, to su poprilično opterećujuće teme iz prošlosti. Imate li neke savjete za edukatore kako pristupiti tim temama? Kako educirati mlade istovremeno pazeći na svoje i njihovo mentalno zdravlje?

Tu je potencijalni problem, čak bih rekao da je to mač s dvije oštrice kako da studenti steknu spoznaju koja ih neće emocionalno oštetiti. Tu je bitno razumjeti da spoznaja i afekti nisu suprotstavljene, nego međusobno upućene i snažno povezane strane ljudskog razumijevanja svijeta i sebe. Ono što ne možete izbjeći jest fenomen koji se javlja kada na takav način educirate mlade ljude i kada sami zapravo prolazite kroz taj proces, a to je proces sekundarne traumatizacije. Njega ne možete izbjeći jer niste od kamena i javi vam se svojevrsno suosjećanje s time što se dogodilo i s ljudima koji su patili na mjestima traume. Da bismo očuvali psihološki integritet sudionika takve nastave, kroz cijelo putovanje prakticiramo grupne refleksije i zajedničko dijeljenje iskustva i onoga što se zapravo želi reći i onoga što se možda u nekom trenutku ne može u potpunosti izreći jer vas trauma, ne samo vaša osobna nego i trauma drugih, može ostaviti bez riječi. Trauma je upravo takav fenomen koji nas, kada se suočimo s njome, ostavlja bez riječi. Dakle, ostajemo *bezizrazni*, kako bi to rekao Walter Benjamin, i to je problem. Kako tu bezizraznost, tu nelagodu i tjeskobu koju osjećamo zapravo artikulirati, kako proraditi takva iskustva na konstruktivan način, propitati ucijepljena moralna zgražanja i razviti empatiju prema patnji drugih. Jedan od načina, ne kažem da je to jedini način, jest kroz ovakav oblik podučavanja. S vrlo jasnim razlikovanjem koje prakticiramo na putovanju, a to je gdje smo mi sada, što se zapravo dogodilo u prošlosti, kako to možemo razumjeti i što na temelju toga možemo učiniti te kako se emocionalno povezati s temom. O tome, recimo, jako dobro govori Dominick LaCapra.

Jasno je da imate poseban interes za historiografiju jer se usko veže uz kulturu sjećanja. Kakav je utjecaj imala na Vas i teme kojima se bavite?

Pa, kad se bavite tom tematikom, ne možete izbjeći historiografiju, a politologija je povezana s historiografijom. Nažalost, psihologija još uvijek nije toliko, ali ovo interdisciplinarno područje kojim se ja bavim nužno je upućeno na historiografiju, na povijesne tragove i zapravo na određene autore, posebice radove koji na kritički način progovaraju o prošlosti. Ako govorimo o konkretnim autorima koji su utjecali na mene, recimo, još u vrijeme pisanja magisterija o povijesnoj svijesti došao sam u doticaj s LaCaprom, Haydenom Whiteom, Jörnorn Rüsenom, Aleidom Assmann, Marijom Todorovom, itd. Rüsen mi je puno pomogao u mojem kontaktu s historiografijom te je bio koristan za moje vlastito mentalno mapiranje tih pozicija, a 2005. napisao sam i jedan rad o tome.

Kako transgeneracijska trauma utječe na generacije koje nisu rođene za vrijeme, tj. sa sjećanjem na događaje 90-ih?

Traume imaju svoje posljedice na buduće generacije, čak i na epigenetskoj razini. To područje nije sasvim istraženo do kraja, međutim, osim te dimenzije bitne su i dimenzije različitih oblika učenja i socijalizacije, odnosno načina na koji se prenosi takvo iskustvo s generacije koja je doživjela traume na sljedeće, koje ih, takoreći, usvajaju iz druge ruke. U tom je pogledu izrazito bitan koncept *post-sjećanja* Marijane Hirsch, koji se bavi upravo time – na koji način traume prethodnih generacija mogu utjecati na imaginaciju onoga što se dogodilo njihovim bližnjima i kakve sve posljedice mogu proizvesti. U tom smislu i međunacionalne i unutarnacionalne mržnje, npr. u Hrvatskoj rascjep između ljevice i desnice, koji je dijelom utemeljen na građanskom ratu u 1940-im godinama, jest isto tako jedan oblik transgeneracijske traume, jednog rano učenja u tome tko vam je zapravo ideološki i politički blizak i kome smijete vjerovati, a tko vam je neprijatelj, pa se to onda odražava i na razini biračkog ponašanja, ali i političke percepcije koja se oslanja na predrasude i stereotipe utemeljene na iskustvima prethodnih generacija. Njih se preuzima zdravo za gotovo, bez ikakve kritičke refleksije, što onda vodi u oblike suprotstavljanja koji nas sprječavaju da mislimo i djelujemo na način da nam svima bude bolje, te da prošlost bude izvor spoznaje kako možemo učiniti bolje danas i sutra.

Kako biste komentirali kulturu sjećanja u Hrvatskoj? Možete li istaknuti neke pozitivne ili negativne primjere?

Što se države tiče, ona i dalje insistira na tabuizaciji i sakralizaciji Domovinskog rata, tako da se o njemu ne može kritički raspravljati, a da vas ne proglase neprijateljem ili izdajnikom. Također, od 90-ih godina postupno se davala i legitimnost pozitivnog odnosa, onih koji tako misle, prema NDH i revizionizmu koji i danas uporno tvrdi da je NDH bila normalna država, što je povijesna laž. Također, to je u potpunosti neprihvatljivo i suprotno hrvatskom Ustavu, njegovoj preambuli o povijesnim izvorima današnje Republike Hrvatske, koju je pisao sam predsjednik Tuđman. Kritički aspekti propitivanja prošlosti, koji su se jednim dijelom dogodili uz pomoć Haškoga tribunala i nedržavnih aktera, tj. civilnog društva, još uvijek nemaju sasvim priznato pravo javnosti. No, kritičko suočavanje s prošlošću nužno je za rastakanje sakralizirane pozicije žrtve u kojoj se u potpunosti potiru žrtve drugih i one kao takve time se derealiziraju, dehumaniziraju, kao da se nikada nisu dogodile. Na tome se gradi mitološki nacionalni identitet koji je u konačnici dehistoriziran i koji tvrdi da je narod uvijek u pravu, a to je vrlo infantilna i potpuno pogrešna koncepcija.

Problem je i način na koji se u Hrvatskoj govori o dva totalitarizma. Načelno se priča o tome kao da smo mi protiv oba totalitarizma, a zapravo se nedovoljno proučavaju jedno i drugo razdoblje iz različitih perspektiva pa tako i historiografske. Neki se prave kao da je priča oko totalitarizma već završena, ali u drugu ruku dopustit će da se, na primjer, upotrebljava „Za dom spremni!“ u određenim situacijama, jer je to, tobože, pozdrav očišćen u Domovinskom ratu, što je potpuna besmislica. Zapravo, njegovim legitimiranjem

pokušava se također učiniti moralnim i političkim zatvorenicima cjelokupnu braniteljsku populaciju, a to je potpuno suludo jer se onda na javnim kome-moracijama događaja iz 90-ih zapravo legitimira kvislinški režim iz 40-ih go-dina, odnosno režim NDH koji je bio ubilački i krvaviji po svojim metodama od mnogih drugih fašističkih režima. To je jednostavno sramotna podvala za suvremenu Hrvatsku.

S druge strane, razdoblje socijalizma promatra se kao povijesni vaku-um, kao nešto prema čemu postoji određena mržnja i to mržnja upravo onih generacija koje su živjele i koje su stekle svoje statuse unutar njega. Mi smo imali različite institucije koje su proizašle iz takvog poretka, koje su čak kopi-rane u nekim drugim demokratskim, zapadnim zemljama, a mi smo ih 90-ih potpuno uništili i raskrstili s njima, iz čega proizlaze i neki naši problemi, kao na primjer pretvorba i privatizacija, između ostalog, koja je proizvela dugo-trajne socijalne razlike na izrazito nepravedan način kao organizirana pljačka zajedničkih dobara.

Zadnjih godina društvo postaje sve više polarizirano, što je po Vašem mišljenju bitno za zdravu demokraciju?

Koji su to uvjeti koje se htjelo rastočiti, a koje uspostaviti, recimo, u projektu Europske unije kao projektu za uspostavu trajnoga mira? To su goleme socijal-ne razlike kao jedan od uvjeta mogućeg povratka fašizma i svojevrсно pomire-nje, iako zvuči kao floskula, to je *prorada* prošlosti, tj. sukoba iz prošlosti kako bi ih se preveniralo u budućnosti.¹ Mi danas vidimo da se od kraja 1970-ih go-dina, taj model koji se nastojao zaštititi unutar EU, kao država blagostanja koja onemogućuje rast socijalnih razlika i brine za svoje građane, ograničava utje-caje multinacionalnih kompanija, plutokrata, financijskih oligarha i sličnih, postupno rastakao. Također, demokratski poredak, koji ima mnogo problema i na razini njezinih članica, posebice s krizom povjerenja građana u sustav, na razini EU nikada nije u pravom smislu riječi zaživio. Takvi negativni procesi vidljiviji su sada posebno u SAD-u, a ogromne socijalne razlike koje populi-sti svode na pojednostavljene priče o nepravdi koje su proizvele korumpirane elite, kojima i sami pripadaju, zapravo su jedan od glavnih uvjeta današnje polarizacije, koja je dodatno produbila nepovjerenje, ne samo prema sustavu nego i među građanima koji podržavaju različite političke opcije. Polarizacija, koja je inače sastavni dio demokratskog poretka, sve se više i više ispražnjuje od svojega sadržaja i ostaje u krajnjem slučaju na razini afektivne polarizaci-je, u kojoj više ne znate zašto onog drugog mrzite, koji je isto tako član vaše političke zajednice. Nažalost, u tim situacijama razum pada u drugi plan, a

¹ Glavna dva pojma koja LaCapra koristi u kontekstu suočavanja s prošlošću i kulturalnom traumom nekog društva su: *acting out* (ponavljanje) i *working through* (prorada). Prvi pojam opisuje stanje društva koje nije probavilo svoju traumu što uvjetuje ju da ponovi ili da se vrati na obrasce ponašanje iz vremena nastanka te traume. Tako nešto se događa kada društvo potiskuje sjećanje na traumatično razdoblje (šutnja, jednostrani narativi, nasilje itd). Potonji izraz označava proces u kojem društvo prorađuje, tj. suočava se sa svojom traumom kroz oblike aktivne memorije (sudski procesi, edukacija, kultura sjećanja itd).

kad se na tom valu na vlast popnu likovi poput Trumpa, onda vidimo kakve posljedice imamo ne samo na razini nacionalnog demokratskog poretka nego, u ovom slučaju, za cijeli svijet. A takvi procesi prisutni su i u mnogim drugim demokratskim državama. Trenutno smo u stanju *interregnuma* u kojem su, osim kako spriječiti novi svjetski rat, ključna pitanja kako povratiti povjerenje građana, omogućiti njihovu snažniju i izravniju političku participaciju, povećati transparentnost donošenja odluka, što je nemoguće bez etičnijeg ponašanja elita. Također, ekonomski sustav treba učiniti pravednijim i osigurati solidarnost te dostupnost različitih službi građanima, omogućiti im efikasniji nadzor vlasti, unaprijediti vladavinu prava i učiniti normativne okvire demokracije aktualnima, a to je nemoguće bez kvalitetnog građanskog obrazovanja. Na razini ove naše male zemlje trebamo se upitati koliko su uopće uozbiljene vrijednosti iz Članka 3. Ustava. Po meni mnoge vrlo slabo, još uvijek.

Već ste vrlo mnogo literature spomenuli u ovom razgovoru, ali postoji li još nešto što biste preporučili, možda za razumijevanje kulture sjećanja, ali i traumatične prošlosti u Hrvatskoj ili u svijetu?

Ako govorimo o ovome području, svakako su to radovi kolega Vjerana Pavlakovića, Davora Paukovića, zatim Ane Ljubojević, Jelene Subotić itd. Knjiga Jelene Subotić *Žuta zvezda, crvena zvezda* svakako se ovdje može izdvojiti. Ona govori o perverznom odnosu prema prošlosti i holokaustizaciji vlastite prošlosti iz vremena Drugog svjetskog rata i socijalističkog razdoblja. Riječ je o sjajnoj komparativnoj studiji o politikama pamćenja u istočnoeuropskim zemljama. Dakako, tu ne treba zaboraviti niti radove Yaleske škole kulturne traume.

Za kraj, što biste poručili studentima i mladima općenito?

Ne radite ono što se od vas očekuje, komemorirajte one koje je zabranjeno komemorirati. Budite kao Antigona!

Zahvaljujem na razgovoru!

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 20 2025.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XX, broj 20, 2025.

Glavna i odgovorna urednica
Marija Bišćan

Zamjenik glavne urednice
Ruben Prstec

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Ivan Moškato
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Urednici pripravnici
Tita Mikulaš
Benjamin Pintarec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Tita Mikulaš
Ivan Moškato
Marko Perišić
Benjamin Pintarec
Ruben Prstec
Matija Pudić

Tajnik Uredništva
Marko Perišić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Arijana Kolak Bošnjak
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Mihovil Dabo
dr. sc. Vinko Korotaj Drača

dr. sc. Stipe Grgas
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Maja Katušić
Dea Marić
dr. sc. Lidija Nikočević
dr. sc. Ana Rajković Pejić
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Luka Špoljarić
dr. sc. Peter Štih
dr. sc. Nikola Tomašegović
dr. sc. Hrvoje Tutek
dr. sc. Nada Zečević
Andrija Živković

Lektura za hrvatski jezik
Antonia Buti
Nikolina Fajt
Grgur Gržetić
Lorenia Jantolek
Nera Kapustić
Mihaela Pokrivač
Martina Prosen

Lektura za engleski jezik
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Oblikovanje
FF Press

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
d. o. o. Studio moderna

Naklada
Tiskano u 75 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa finansijski je omogućeno:

sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

sredstvima dobivenim na Natječaju za studentske programe Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno zahvaljuje na finansijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest

(za: Uredništvo Pro tempore)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>